

тривалість життя» (дійсно, монархія в Німеччині була повалена внаслідок Листопадової революції 1918 р., а сам Вільгельм II спокійно дожив до 1941 року). Також мадам де Теб натякала у прогнозі, що ерцгерцог Фердинанд ніколи не стане імператором Австро-Угорщини: «Принц, який збирається зійти на престол, не буде царювати; замість нього правити буде молода людина, яка на цей момент навіть не підозрює, що на неї очікує».

Все ж, попри похмурі пророцтва та знамення, траплялися і події, що вселяли віру та надію і змушували замислитися над сенсом життя. Так, 13 травня 1917 року в Португалії поблизу містечка Фатіма кілька дітлахів помітили у небі яскраву світло – зелену кулю, всередині якої знаходилася чарівна діва. Під час своїх наступних з'явлень Діва повідомила людей про близьке закінчення Першої світової війни та довгоочікуваний мир. Водночас вона попередила: якщо люди не перестануть ображати Бога, то в часи П'я ХІ (1922 - 1939) почнеться нова, страшніша війна. «Щоб перешкодити цьому, - сказала Діва, - я прийду вимагати посвячення Росії Моєму Непорочному Серцю і спокутного причастя в кожну першу суботу. Якщо мої прохання будуть почуті, Росія повернеться і настане мир. В протилежному випадку Росія розповсюдить свої хибні погляди на весь світ, що приведе до війни і до гонінь на церкву» [2, с. 78]. На жаль, кривава більшовицька секта, що прийшла до влади в колишній Російській імперії восени 1917 року, не лише не прислухалася до настанов Вищого Розуму, але й кинула йому відвертий виклик. Що вийшло із того – загальновідомо...

Таким чином, Небеса завжди прагнули донести до людей свою волю, нагадати їм про існування вищих, сакральних Істин. Однак, люди в основній своїй масі залишалися байдужими, сліпими та глухими до «небесних знаків», як і в часи старозаповітних пророків.

Теодор ЗВАРИЧ, Андрій КОРЧАК (Броди)

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА НА БРІДЩИНІ У СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦЯ МИХАЙЛА ЗВАРИЧА

Загальні зауваження

На відміну від подій Другої світової війни, з часу якої залишилося ще досить багато очевидців, Перша світова війна представлена у спогадах доволі таки слабо. І звісно, що для цього є об'єктивні причини. На відміну від тих людей, які ще пам'ятали Першу світову війну, сучасникам подій Другої світової війни вдалося дожити до того часу, коли у Східній Європі рухнули тоталітарні комуністичні режими і настала можливість вільно говорити про пережите минуле. Отож, коли у руки дослідників потрапляють спогади простих людей з більш ранніх часів ніж 1920-1950-ті рр., їх у повному розумінні слова, можна вважати унікальними матеріалами, які, на нашу думку, встановлюють набагато ближчий контакт з минулою дійсністю ніж іншого роду історичні джерела.

Загальні відомості про спогади Михайла Зварича

Одним із таких мемуарних джерел, в якому, зокрема йде мова і про події Першої світової війни на Брідщині є рукописні спогади уродження с. Тетильківці, а в пізнішому мешканця містечка Підкамінь – Михайла Зварича (1903-1992).

Свою оповідь М.Зварич, як він сам зазначає, почав писати у 1976 р. Останні замітки припадають на 1983 р. Текст складається зі 40-а (часом не завжди повних) сторінок і поміщений в «Тетради для технических записей» (формат А4), які виготовлялись в радянські часи. Оповідь доповнена 5-ма схемами. Відносно довге написання невеликого за об'ємом тексту, очевидно, обумовлене віком та станом здоров'я автора. М.Зварич почав писати рукопис у віці 73-х, а завершив у віці 81-го року. Після смерті автора в 1992 р. рукопис зберігається в його нащадків у Підкамені, а його копії – в Бродівському історико-краєзнавчому музеї та приватних архівах співавторів даної статті.

Історична цінність рукопису

Охоплений в спогадах історичний період припадає на ХІХ-ХХ ст. Історії з ХІХ ст. Михайло Зварич почув від свого Дідуня – Івана Демида (1844-1941); події ХХ ст. пережив сам. Таким чином практично вся інформація, наведена в рукописі, є оригінальною, тобто не списаною і має джерельний характер до історії сіл Тетильківці, Накваша та містечка Підкаменя, а також багатьох людей, які там в свій час проживали чи проживають.

Іншою цікавою стороною спогадів є не тільки родинні історії, але оригінальні розповіді про панщину, її скасування, боротьбу з п'янством, австро-російський кордон та розвинуту на ньому контрабанду – пачкарство, події Першої світової війни, боротьбу за незалежну Україну, життя за Польщі, панські маєтності,

закладення ставу та будівництво млина в Тетильківцях, прихід більшовиків, колективізацію, діяльність МТС в Підкамені. Мало того, всі ці історії закріплені унікальними фактами, багато з яких, можливо, взагалі ніде не зафіксовані.

Зауваження щодо спогадів М.Зварича про Першу світову війну

Частина спогадів М.Зварича про часи Першої світової війни на Брідщині є цікавою тим, що оповідач виступає тут, як безпосередній очевидець. Звичайно, щоби було більш зрозуміло та більш цікаво М.Зварич переплітає власні спогади із загальними даними, які є доволі таки перекрученні. Однак, зрозуміло, що цінними є саме пережиті автором події, що були записані у вигляді спогадів з дитинства шістдесят років потому. Саме через це, ми вирішили не переповідати і не аналізувати описане М.Зваричем, а навести безпосередню оригінальну мову автора, доповнивши її лише окремими, важливими з нашої точки зору, коментарями, які наводяться в дужках в середині тексту.

«Про Світову війну»

Як пропала та границя в 1914 р. В місяці липень-серпень Австрійські війська проводили маневри військові на території Бошні і туди виїхав наслідник Австрійського цісара Франца Йосифа I (першого), братів син Фердинант, котрой був наслідником. І він заїхав в місто Сараєво, де він мав оглядати войськове ученя. І в тім місті якісь терористи підкинули гранату під машину, де був убитий Фердинант і єго жінка. (Коментар: насправді ерцгерцог Фердинанд та його дружина Софі померли від ран завданих вогнепальною зброєю, не більше як за годину після здійснення теракту). Убивця був не пійманий, (Коментар: насправді 19-ти річного терориста серба Гаврила Принципа піймали і засудили до максимального в Австро-Угорській імперії строку ув'язнення – 20-ти років. Гаврило Принцип помер 28 квітня 1918 р. у в'язниці в Терезінштадті від туберкульозу.) сьлідство доказало, що то був диверсант Сербії, де Австрія намагала видачі злочинця Сербії. Та того не зробила і Австрія виповіла війну Сербії. (Коментар: Австро-Угорщина оголосила війну Сербії через те, що було доведено причетність уряду цієї країни до теракту). Росія була союзник Сербії виповіла Австрії. Німеччина була союзник Австрії виповіла війну Росії. Франція була союзник Росії виповіла Німеччині і так повстали воювати ще малі держави і розпочалася Світова війна в 1914 р.

Війна була оголошена 18 серпня. (Коментар: офіційною датою початку Першої світової війни вважається 1 серпня 1914 р.). В наших селах в той час не було теліфону, ні радія були тільки листоноші і кінні кур'єри, котрі довозили пошту і всіповідомленя. Сельські листоноші отримали пошту з центральної пошти в Підкамінію, де було оголошеня про загальну мобілізацію. Там були афіші, котрі були вивішані на видних місцях села, в котрих голосило, що усі мушчини, котрі служили у війську і котрим ще не сповнило 42 роки підлягають мобілізації і до 24-х годин мають зголосити у своїх кадрах. Був день субота і вгодині 10 рано було усьо оголошено. В 10 годині по усіх селах почали дзвонити дзвони на гвавт так, як на пожар сумно сумно і люди, котрі були на полях, бігли до села. Що за новина, пожару не видно, а дзвони дзвонят протяжно в одну сторону? Припинилася уся робота.

Я нас коні, а Тато мої косили пиєницю і Тато кинули косу і пішли розвідати, що таке є. Но довго не були. Повернули назад і почали далі косити. Вони знали, що їм треба іти на війну, а косити є ще багато. Під вечір пішли до Поповец, там жили Татові три Брати. Там треба було попрощати, бо ідеш на війну. Другого дня, в неділю рано, виїхали фіри коло церкви, котрі були заказані вітом і шандарами. Усі мобілізовані з мішками, торбами вийшли під церкву. То було в Тетильківцях і там були розпроділені по возах. В той час над'їхали фіри з Поповец, котрі везли мобілізованих і почав плач і лемент жінок і дітей. І хто був, той плакав, бо там відходили тати, чоловіки, брати і сини. Там поїхали мої Тато. Ми їх проводжали – Мама і нас два сини: я, на ім'я Михайл, і брат молодший Микола. Мені було 10 років, братови – 7 років. Усьой караван возів з плачем від'їхав до Бродів. Остало сумне село.

В той день, коло 2 години, приїхала австрійська патруль – гузари, котрі мали касарні і стояли в Бродах. Від нас, з Тетильковоце, поїхали до Поповец. І так проходили дні. Днів за 5 то уже проїхала через наше село більша група кавалерії, котра числом 500. Поїхали до Поповец. Но уже днів через два то повертали ранені, котрі питали дорогу до Золочева. Тут знову успокоїлося, а через 4 тижні, в суботу, рускі війська перейшли границу і пішли наступом на Галицьку землю так, що перший бій був прийнятийоколо Красного. Там були узяті у плін австрійські війська, котрі відправляли в глуп Росії. Войні не було кінця. Австрійські війська відступали на захід. Під осінь знов була зупинка около Перемішля. То була австрійська кріпость – так звали фестунок.

В той час по наших селах почався релігійний перестрій. У наших церквах служили сьващеники,

котрі належали до Львова і до Риму та Папа римського. Коли рускі війська пішли на захід, то до нас прийшли священники з Почаєва православної віри і до нашої парафії прийшов православний священник на ім'я Пилип Барецкий. Він заняв Наквашу і Тетильківці. Усьо успокоїлося, но недовго. Війна продовжала і настав 1915 р. Багато наших селян потрапило у полон, котрих провадили в Росію через Броди. І вони там зголошували, що то їх повіт і они приймают православну віру. То їх відпускали додому.

А війна продовжала. Перемишель був обложаний рускими військами і коли були вичерпані харчі, то Перемишель здався. То було 10 мая (травня) 1915 р. **(Коментар:** насправді Перемишльська фортеця капітулювала 22 березня 1915 р.) Рускі війська пішли далі на Карпати. Австрійські війська там поставили опір і примінили газ, де була велика армія знищена і так була пісня: «Росія, Росія, де твої сини? Ой там у Карпатах пропали они». І вмісяці серпні 1915 р. Рускі війська залишили Галичину і наші села. Знов повстали страшні дні і ночі. Повстали пожари вселі Накваші. Був зібраний хліб на полях і зложаний в стирти. Всьо було спалено. Центр села, від Церкви до Логашів, було спалено. Остала тільки одна хата, котра була крита бляхою і єї огонь не брав. Люди тікали з глуб Галичини з рускими військами. Їхали возами, гнали худобу, везли діти. Остальне оставляли. Оставляли рідне село, рідну хату. А їхали, ішли пішки, не знали куди і чого. Но то гнав страх далі і далі. І з наших сіло їхало багато і пішло багато. Чоловік покидав жінку, діти, а сам ішов в невіданий край. Я і моя родина не виїздили нікуда.

Не написав я про своєго Тата. Тато мої були в Перемишлі і там, коли уже були ізпобляні усі харчові запаси і з'їли усі коні, і люди були змучені, товді здали Перемишель. А хто був живий, то пішов в плін. І мої Тато пішли в плін. Опинилися Они в Полтавській об. Там їх узяв багатий козак в село Заїченці Хорольського уезду. **(Коментар:** Села під назвою Заїченці нині знаходяться в Зіньківському та Семенівському районах Полтавської області). Робили у Федора Яковлевича Куліка. Там їх робило 3-х пленних. Оден був з Дітковець.

Австрійські війська прийшли в наші села 19 серпня 1915 року. Фронт не пішов далеко, тільки за села Крутнів, Лопушина. Там став фронт. А з нашого села їздили фіри на роботу, котрі возили ліс, дерево на окопи і квартирували в селі Попівцях. Люди з Поповець були вигнані. Вивезені далеко до Австрії і Чехів. Там були розміщені по панах, де працювали і жили. Війна тривала 1915 і почав 1916 рік. Я господарив з Дідунем. Дідунь їздили до окопів, там їм платили і Они привозили додому. Коли настала весна, то були звільнені від роботи і почали сіяти. Ми сіяли своє і помагали другим.

По Зелених сьватах у неділю, австрійські війська були вигнані з окопів в Крутнів і перейшли на оборону між Попівцями і Тетильківцями і ту окопалися. І наше село було вигнане на гиньші села. Дідуня не було вдома, бо Їх забрали з кіньми на фронт. А ми їхали молодими кіньми і так мало що взяли. А ще заслабла нам дитина. То мій брат Павло, котрой народився у войну 20 вересня 1914 р. Він заслаб на віспу, де усі позаслабали на віспу. Коли ми переїздили через Наквашу, то у нас забрало військо яливку. А ми поїхали до Черниць. Там поселили у якихись господарів Бінюшевських. Опотім переїхали до такої господині, котра не мала дітий, фамілія Герасимчук Парасковія. Чоловік був на війні. Там ми були 6 тижнів і Дідунь приїхали до нас до Черниць. 7 тижня рускі війська зробили наступ на Броди і фронт перейшов на Бовдури – Ясенів, а ми повернули додому. Но дім наш був знищений. Тільки у нас забрали дві корови і ми осталися без корови. Хата напіврозвалена, не було ні вікон, ні дверей, ні стелі. Треба було ремонтувати до зими, а ми повернули на Гилі. Тут приходило збирати хліб на полі, той, що ще не знищив фронт. Було тяжко, но всьо йшло вперед. Хату ми підремонтували і на зиму у нас поселили солдати.

Товді ми дістали листа від тата, що жив в Полтавській об. і стали переписувати. У лютому 1917, коли був повалений царизм, то Тато повернули додому. Війна йшла, а салдати міняли. У наші хаті стала канцелярія якогось інженерного парку, котрой розмістив по селі, а частьєго була в Підкаміню. Літо 1917 р. то проходило з войною. То збирали відступати, бо Австрійські війська, котрі тримали оборону в селі Звижінь, підкопали тунель зі своїх окопів попід землю і розставили міни під рускою фронтовою лінією і зірвали 5 воронок дуже великі. І товді була виникла паніка в рускій армії. Но були в запасних частях козаки і вони були кинуті на той прорив і назад всьо стало на місці.

1917 рік був на фронті непримиримий і в місяці в жовтні була повалена власть Керенського. Но фронт того не знав, бо в той час не було радия, а газети не випускали, а котрі де випускали, то они до фронту і командування не доходили, а каждый командующий вів по своєму. Но уже

слухи доходили, що там в центрі безпорадок. І в той час на фронті пішов безпорядок. Почали виділяти нації, котрих скорше ніхто не чув. Так що і я вперше почув, що українців почали звати хахлами, а ті хахли почали зкупчувати поміж собою. На початку 1918 року почали рядові салдати обривати пагони офіцерам, ті перестали бути командирами. В той час австрійська армія користалася. Приходили до руских окопів і приїздили, привозили горілку і ром бочками, за то брали цілі батареї з кіньми. В той час почали продавати всьо, що принадлежало армії. Другі салдати запрягали коні, їхали додому, залишали фронт. Що не продали, то залишали ворогові.

Австрійська армія пішла вперед на Україну в 1918 році в місяці 15 лютого. Опору не було, бо їх приймали українські генерали Скоропадський і другі і так тривала далі війна. Прийшла австрійська армія, прийшла і євласть. Почали вдруге мобілізувати тих, хто прийшов з російськогоплену і хто не був забраний з першої мобілізацеї. І в той час були забрали мого Тата. То зпершу до Львова, а потім вивезли на Чехи в місто Миронайштат, (**Коментар:** назва цього населеного пункту в тексті наведена, мабуть, не зовсім правильно, через що встановити його більш точніше місцезнаходження нам поки що не вдалося.) там до кадри. (**Коментар:**кадра – військова частина, де перебували одужуючі чи повернені з відпочинку вояки). Там у кадрі дали кожному запасному по 3 місяці урльопу додому. (**Коментар:**Урльоп (urlor – пол.) – відпустка). Поки той урльоп закінчив, то Австрійська монархія розпала. І так в 1918 року в місяці вересні Австрійски війська залишили фронт і пішли по домах. (**Коментар:** Насправді це сталось в листопаді-грудні 1918 р.).

В той час почали повставати такі армії, котрі себе звали по нації. Так на Польщі – польська, котра була під диктатурою Юзефа Пільсудского. У нас мобілізували до української армії і в той час почали повертати австрійська, германська армії, котрі пішли на Україну на початку 1918 р. Їх розброювали по дорозі і в нас на станції в Бродах були поставлені гармати і скоростріли, котрі зупиняли потяги, котрі йшли від Радовилова. Тут їх розброювали і забирали усі запаси. Но багато армії приїздило уже розброєної і ту добирали далі хто як міг. То були чехи, австрійці, німці, мадяри і иньшінації.

Но армія українська націїанальна не витримала довго. В 1919 року прийшли до нас польські війська, котрі пішли аж до Києва, (**Коментар:** З цього місця йде опис подій 1920 р.). тільки там довго не утримали і почали безпоратковими маршами повертати назад, а разом за ними прийшла так звана большевицька армія під командованям Будьонного і Котовского. Котовский проходив зі своєю армією через Підкамінь і ті армії були дійшли до Винник. Но у Львові не були. Товді по якімсь приказу відступили без бою аж до містечка Ямполь і там повсталася границя».

Наталія КАРАБІН, Олександр МАТЕЙЧУК (Луцьк)

НАГРУДНІ ЗНАКИ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (зі збірки Волинського краєзнавчого музею)

Колекція фалеристики періоду Першої світової війни, яка зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею, нараховує 28 одиниць зберігання. Коли саме музейна колекція надійшла до фондів – невідомо. Подібні тематичні значки вперше були обліковані у Польській інвентарній книзі за 1933 рік. Під час першої повоєнної інвентаризації у 1949 році інформація про передавача і рік надходження не була зазначена.

Значки виготовлялися найчастіше з латуні, міді або цинкового сплаву. Останній, характерного темно-сірого кольору, був для військових більше, ніж просто матеріал. Цей сплав широко використовувався під час війни для різних потреб. Він і назву отримав - «військовий метал» (Kriegsmetall). До кінця війни з нього виготовляли і такі демократичні і широко поширені військові нагороди як «Медаль за поранення» або «Військовий хрест імператора Карла», що видавався за перебування на фронті.

Приблизно третина значків виготовлялася з емаллями. Практично всі значки були на шпильках. Їх розміри коливаються від 30 до 50 мм.

Значки вироблялися як відомими фірмами (наприклад, віденськими «BRÜGER SCHNEIDER» або «ATELIER CURSCHNER»), так і нікому невідомими провінційними граверами. Полкові значки часто замовлялися спеціально, інші ж спочатку випускалися на свій страх і ризик. У будь-якому випадку ними не нагороджували: охочий міг купувати їх за власний рахунок.